УДК 37.013

Л.Г. Гыйләҗева,
Г.В. Һадиева

ЯҢАРТЫЛГАН ДӘҮЛӘТ БЕЛЕМ БИРҮ СТАНДАРТЫ ТАЛӘБЕ БУЛАРАК ЭМОЦИОНАЛЬ ИНТЕЛЛЕКТ

В статье рассматривается эмоциональный интеллект современного учителя как требование обновленного ФГОС ООО в условиях конкретизации формируемых метапредметных результатов учащихся. Указываются причины востребованности эмоционального интеллекта в современном образовании. Подчеркивается, как уровень эмоционального интеллекта влияет на процесс обучения и в повседневной жизни.
Ключевые слова: обновленный федеральный государственный стандарт, эмоциональный интеллект, гибкий навык, уровни эмоционального интеллекта.

The article considers the emotional intelligence of a modern teacher as a requirement of the updated Federal State Educational Standards in the context of specifying the formed meta-subject results of students. The reasons for the demand for emotional intelligence in modern education are indicated. It is emphasized how the level of emotional intelligence affects the learning process in everyday life.
Keywords: updated federal state standard, emotional intelligence, flexible skill, levels of emotional intelligence.

Россия Федерациясендә 2021 елның 31 маеннан № 287 боерык белән төп гомуми белем бирүнең Федераль дәүләт белем бирү стандарты гамәлгә кертелде [Приказ]. Шуның нәтиҗәсендә белем бирү системасына үзгәрешләр кертелә. Яңартылган стандарттагы үзгәрешләр шәхескә кагылышлы, метапредмет һәм предмет нәтиҗәләрен төгәлләштерү белән характерлана. Гамәлгә кергән яңалык мәктәптә барлык фәннәрне укытуга да кагыла. Шулай итеп, туган тел (татар теле) һәм татар әдәбияты предметларын укыту да яңартылган Федераль дәүләт белем бирү стандарты буенча оештырылырга тиеш.

Стандартта метапредмет нәтиҗәләре төгәлләштерелгән һәм бу өлештә яңалык буларак тәкъдим ителгән үзгәрешләр дә бар. Метапредмет нәтиҗәләренең регулятив уку гамәлләре өлкәсендәге яңалыгы эмоциональ интеллект төшенчәсе белән бәйле. Эмоциональ интеллект (инглиз теленнән *emotional intelligence*, *EI*) – башкаларның һәм үзеңнең эмоция, хис, мотивация һәм теләкләреңне тану, шулай ук, төрле мәсьәләләрне хәл итү максатыннан, хис-кичерешләр белән идарә итүгә бәйле күнекмәләр һәм осталыклар җыелмасы. Ул бүгенге заман педагогының профкомпетенцияләренә кергән креатив фикерләү белән беррәттән сыгылмалы күнекмәләр җыелмасын тәшкил итә.

Димәк, туган тел (татар теле) һәм татар әдәбияты дәресләрендә дә укытучыларның укучыларда эмоциональ интеллект формалашты-

руы – яңартылган стандарт таләбе. Ә укучыларда эмоциональ интеллект формалаштыру өчен укытучы үзе бу осталыкка, күнекмәгә ия булырга тиеш.

Педагогка эмоциональ интеллект ни өчен кирәк? Ул тормышта һәм эш процессында ничек ярдәм итә ала?

Беренче сәбәп. Эмоциональ интеллект ярдәмендә укытучы укучыларны танып белергә һәм үз хис-кичерешләрен контрольдә тотарга өйрәнәчәк.

Эмоциональ интеллект түбәндәгеләрне үз эченә ала:

– **үз-үзеңне танып белү** – үзеңне аңлый белү, хис-кичерешләреңне һәм тойгыларыңны аера белү;

– **үзконтроль** – максатларга ирешү өчен үз эмоцияләрең белән идарә итә белү;

– **эмпатия** – башкаларның хисләрен аңлау, аларны үзара хезмәттәшлектә исәпкә алу сәләте;

– **мөнәсәбәтләр белән идарә итү** – үз-үзеңне контрольдә тоту һәм эмпатия нигезендә үзара хезмәттәшлек максатларына ирешү сәләте [Кузнецова, б. 87].

Бу компонентлар билгеле бер тәртиптә урнашкан, үзара бәйләнгән һәм бер-берсеннән башка үсә алмыйлар. Хис-кичерешләреңне аңламый торып, аларны контрольдә тотып булмый. Шуңа күрә үзконтроль үз-үзеңне танып белүдән башка мөмкин түгел, чөнки, хис-кичерешләреңне белми торып, башкаларның хисләрен аңлап булмый. Үз-үзеңне контрольдә тотмыйча, эмпатия дә була алмый. Шунлыктан эмоциональ интеллект формалашу һәм аның үсеше һәрвакыт кешенең үз хис-кичерешләрен, эмоцияләрен танып белүдән башлана һәм мөнәсәбәтләр белән идарә итә белүгә таба юнәлә.

Мисал өчен үзконтроль компонентын дәрестә формалаштыру процессын карап узыйк. Бу компонент эмоцияләрең белән идарә итү һәм ышаныч, тугрылык һәм намус кебек сыйфатларны күз алдында тота. Әлеге эшчәнлектә беренче адым – үз хис-кичерешләреңне тану, чөнки белмәгән әйберне контрольдә тотып та, аның белән идарә итеп тә булмый. Татар теле һәм әдәбияты дәресләрендә, үзконтроль формалаштыру максатында, эмоцияләр көндәлеген алып баруны тәкъдим итәргә мөмкин. Бу эшчәнлекне татар әдәбияты дәресләрендә уку көндәлеге белән параллель дә гамәлгә ашырырга була. Теге яки бу әсәрне укыганда укучыларга үзләре кичергән хисләрне язып барырга тәкъдим итү отышлы. Мәсәлән, «Татар әдәбияты» дәреслегендә (авторы Ф. Хәсәнова, 5 нче сыйныф) [Татар әдәбияты, б. 31–38] урын алган «Үги кыз» әкияте укучыларда төрле хисләр уята: үги кызның гаиләсенә нәфрәт, кызны кызгану, аңа карап соклану һ.б. Укытучы дәрестә бу хис-кичерешләрнең барлыкка килү сәбәпләрен дә билгеләтә ала. Әлеге эш төре югары сыйныф укучыларында тагын да кызыграк хисләр тудырырга мөмкин.

5 нче сыйныфта татар әдәбияты дәресендә Г. Тукайның «Су анасы» [Татар әдәбияты, б. 61–65] әкиятен үткәндә дә, укучыларга

эмоцияләр көндәлеге белән эшләргә тәкъдим итәргә мөмкин. Эмоцияләрнең каршылыклы булуына игътибар итеп, аларда әлеге каршылыклы хисләрне уртага салып сөйләшү ихтыяҗы туачак. Алар, бер яктан, төп герой яклы, Су анасы аның артыннан йөгергәндә дә аларның эмпатиясе малай ягында, аның исән-сау өенә кайтып керүе укучыларда шатлык хисләре уятачак. Ә алга таба исә әни кешенең әлеге вазгыятькә мөнәсәбәте аша эмоцияләр үзгәрешен күзәтергә мөмкин.

6 нчы сыйныфта татар әдәбияты дәресендә Г. Исхакыйның «Кәҗүл читек» әсәрен [Татар әдәбияты, б. 35–39] өйрәнгәндә дә, төп геройның эмоцияләрен аңлау өчен, укучыларның үзләренең тормышларына күчереп параллель үткәрү уңышлы: «Үзегездә булдырырга теләгән бер кием, предметны көткәндә, аның турында хыяллангандагы халәтегезне искә төшерергез».

Икенче сәбәп. Эмоциональ интеллекты үсеш алган педагог укучыларны, ата-аналарны һәм хезмәттәшләрен яхшырак аңлаячак. Үсеш алган эмпатия әйләнә-тирәдәгеләрнең хис-кичерешләрен аңларга һәм анализларга ярдәм итә. Мәсәлән, эмоциональ интеллект ярдәмендә укытучы психологик дискомфорт туу сәбәпле түбән нәтиҗәләр күрсәткән укучыны аерып чыгара һәм сәбәпләрен ачыклый белә. Эмпатиясе булмаган педагог исә бу вазгыятьтә үзен яки укучыны уңышсызлыкта гаепләп, берьяклы гына эш итәчәк, бу исә укытучыга да, балага да файдага булмаячак.

Үсеш алган эмпатия һәм аның нәтиҗәсе – мөнәсәбәтләр белән идарә итү күнекмәсе – стресс халәтен йомшартырга һәм конфликтлар санын киметергә ярдәм итә. Дөрес мөнәсәбәтләр урнаштыра белгән укытучы ата-аналар басымы, укучылар агрессиясе һәм хезмәттәшләрен аңламау белән очрашмаячак. Димәк, үзенең психологик һәм физик ресурсларын бәхәсләргә түгел, ә эшкә юнәлтәчәк.

Башкаларның хис-кичерешләрен танырга өйрәтү иҗади биремнәр нигезендә дә булырга мөмкин. Мәсәлән, татар теле дәресенең мотивлаштыру этабында укучыларга «эмоцияләрне фотога төшер» (сагыш, шатлык, бәхет, курку, гаҗәпләнү) дигән бирем тәкъдим ителә ала. Балаларга кеше фотоларыннан гына түгел, пейзаж, портрет һәм хәтта натюрморттан да хисне эзләргә өйрәтергә була.

Өченче сәбәп. Эмоциональ интеллект шәхси нәтиҗәләргә дә бәйле. Мәктәп укучылары ирешергә тиешле барлык шәхси нәтиҗәләр дә формалашкан эмоциональ интеллекттан башка мөмкин түгел.

Эмоциональ интеллект дәрәҗәсе тормышка җайлашырга да мөмкинлек бирә. Кешедә бу интеллект никадәр югары үсештә булса, тормыштагы ситуацияләрдә ориентлашу шулкадәр җиңелрәк булачак. Мәсәлән, пандемия вакытында дистанцион белем бирү тормыш чынбарлыгына әйләнде. Яңа практика кешеләрдә ситуациягә җайлашырга мәҗбүр итә торган эмоция һәм хисләр тудырды. Нәтиҗәдә, кешеләрдә ике билгеләнеш барлыкка килде: иррациональ – «бар да начар» һәм рациональ – «бар да башкача». Беренче билгеләнеш стресс халәте белән бәйле. Ул кешедә каршы тору позициясе уята, кешедән эмоция,

көч таләп итә. Болар барысы да – түбән эмоциональ интеллект билгесе. Әгәр дә кеше үзенең эмоцияләрен аңлап, алар белән эш итә белсә, бу хәлләргә җайлашу күпкә җиңелрәк булыр иде.

Сәламәтлек саклауга юнәлтелгән икенче билгеләнеш эмоциональ интеллект үсеш алган кешеләрдә чагылыш таба. Эмоцияләр һәм хисләрне контрольдә тоту, бөтен көчне проблеманы танып, аны хәл итү юлларын эзләүгә юнәлтелә. Яңа һәм авыр бурычларны чишүдәге уңышлар кешене илһамландыра, уңай эмоцияләр тудыра. Кеше яңа үзгәрешләргә тизрәк җайлаша һәм аларга йогынты ясау сәләтенә ия була.

Укучыларда эмоциональ интеллект формалаштыру эшчәнлеген нәрсәдән башлап җибәрергә соң? Эмоциональ интеллект формалаштыру өчен аның үсеш дәрәҗәсен билгеләү мөһим. Моны төрле онлайн тестлар яки маркерлы карточкалар ярдәмендә ачыкларга мөмкин. Мәсәлән, түбән дәрәҗәдәге эмоциональ интеллект маркеры эмоция һәм хисләреңне яшерү һәм басу нәтиҗәсендә барлыкка килгән агрессиядә чагыла: «Ул минем фикеремне кабул итмәде, алга таба сөйләшүне дәвам итүдә мәгънә юк». Урта дәрәҗәдәге эмоциональ интеллект маркеры конфликтлы булмау, җиңел аралашу һәм проблемаларны читләтеп узу белән характерлана: «Синең фикерең белән тулысынча килешеп бетмим. Ярар, синеңчә булсын». Югары дәрәҗәдәге эмоциональ интеллект маркеры үзгәрешләргә бик тиз җайлашу, проблемаларда туктальп калмау, җаваплылыкны үз өстенә алу белән аерылып тора: «Мин мәсьәләнең бу ягын уйлап бетермәгәнмен икән. Әйе, болай да карап була икән».

Алга таба эмоциональ интеллект үсеше өчен нәрсә эшләргә кирәк, шул турыда аңлату эшләрен оештырырга, педагог-психолог белән тренинглар үткәрүне планлаштырырга кирәк. Федераль исемлеккә кертелгән яңа буын УМКлары да бу яңалыкны гамәлгә ашыруга юнәлтелгән. Дәреслекләрдә эмоциональ интеллект белән бәйле материаллар, алар нигезендә эшләнгән коммуникатив биремнәр укучыларда метапредмет нәтиҗәләрен формаштыруга җирлек булып тора. Мәсәлән, «Дәүләт теле буларак татар теле» предметын өйрәнүгә юнәлтелгән «Сәлам!» УМКсында (авторы Р.Ф. Бәхтиев, 9 нчы сыйныф) [Татар теле, б. 81–83] конфликтларны чишү, үзеңнең һәм башкаларның эмоцияләрен атау һәм аның сәбәпләрен ачыклауга караган биремнәр урын алган. Бер-ике биремгә тукталып китик:

1) Рәсемнәргә кара. Бу кем? Ул бу хәлдә нинди?

Маша йодрык ясаган, ул ...

Тимур аякларын идәнгә бәрә, ул ...

Алсу иреннәрен тешли, ул ...

Руслан кул кушырып тора, аңа ...

Терәк сүзләр: борчулы, ачулы, күңелсез, түземсез.

2) Укы. Син конфликт вакытында нишлисең?

Конфликт – безнең тормышның бер өлеше. Ачулы булу – гадәти, табигый хәл. Сез үзегезне «кулга алырга» өйрәнергә тиешсез, чөн-

ки дуссыз калырга мөмкинсез. Конфликт вакытыныда, кайбер кешеләр кычкыралар, сугышалар, ә икенчеләре читтә калырга тырышалар.

Эмоциональ интеллект күнекмәләрен формалаштыра торган биремнәрне туган тел (татар теле) һәм әдәбияты укытучысы үзе дә текстларга, әдәби әсәрләргә, тормыш ситуацияләренә нигезләнеп төзи һәм дәрестә куллана ала. Шул рәвешле ул укучыларда регулятив уку гамәлләре формалаштыра.

Эмоциональ интеллект автор әйтергә теләгән фикерне, әдәби әсәрне аңларга ярдәм итә. Укучыларның әдәби герой урынына үзләрен куеп карау, ягъни хис-кичерешләрне әдәби геройга вакытлыча күчү алымы ярдәмендә үткәрү яхшы нәтиҗә бирә. Бу вакытта теге яки бу персонажның «битлеген киеп караган» укучы, әдәби әсәр контексты кысаларыннан чыкмыйча, үзенең герое исеменнән хис-кичерешләренә таянып уйлый һәм җавап бирергә тырыша. Башта ул сурәтләгән персонаж балага битараф кебек тоелса да, ниндидер мизгелдә ул ирексездән аның хәленә керә, аның гамәлләрен аклый, сәбәпләрен ачыклый һәм ахырда аларны башка күзлектән чыгып аңлата башлый. Г. Ибраһимовның «Нәҗип» әсәрен анализлаганда, укучыларның «Нәҗип битлеген» киеп карау Нәҗипнең эш-гамәлләренең сәбәбен аңларга ярдәм итәчәк.

Укучыларга тормыш хис-кичерешләрсез була алмый һәм шуның белән ул кызыклы, дигән фикерне җиткерергә кирәк. Г. Ибраһимовның «Алмачуар» әсәрен генә мисалга алыйк. Әсәрне вакыйгалар эзлеклелегендә генә бирсәк тә, һәрбер вакыйга билгеле бер эмоция белән барганлыгын күрербез:

1. Колын туу – шатлык хисе.
2. Алмачуарның яралануы – борчылу хисе.
3. Закирның колынны сабанга җиктерүгә каршы төшүе – ярсу хисе.
4. Алмачуарны чабышка әзерләү – шатлык хисе.
5. Ярыш – өметләнү, курку хисе.
6. Староста белән бәрелешү – ачу килү, үпкә, ярсу хисе.
7. Алмачуарның үлеме – олы кайгы хисе.

Бүгенге заман белем бирү системасында укытучының эмоциональ интеллектка ия булуы, беренче чиратта, үзенең хис-кичерешләрен аңларга һәм аның белән идарә итәргә, укучыларның эмоцияләрен танып белергә, конфликтларны чишәргә һәм аралаша белергә ярдәм итә. Димәк, эмоциональ интеллект укытучының педагогик эшчәнлек нәтиҗәлелеген арттыруда әйдәп баручы рольне үти.

Әдәбият

Кузнецова А. Как объяснить педагогам, для чего нужен эмоциональный интеллект и мотивировать его развивать // Справочник заместителя директора школы. 2021. № 2. С. 82–88.

Приказ Министерства просвещения Российской Федерации от 31.05.2021 № 287 «Об утверждении федерального образовательного стандарта основного общего образования».

Татар әдәбияты: рус телендә төп гомуми белем бирү оешмалары өчен дәреслек. 5 нче сыйныф. 1 нче кисәк / Ф.Ф. Хәсәнова, Г.М. Сафиуллина, М.Я. Гарифуллина. Казан: Мәгариф – Вакыт, 2017. 143 б.

Татар әдәбияты: рус телендә төп гомуми белем бирү оешмалары өчен дәреслек. 6 нчы сыйныф. 1 нче кисәк / Ф.Ф. Хәсәнова, Г.М. Сафиуллина, М.Я. Гарифуллина. Казан: Мәгариф – Вакыт, 2017. 151 б.

Татар теле: 9 нчы сыйныф: рус телендә гомуми белем бирү оешмалары өчен дәреслек (татар телен өйрәнүче укучылар өчен) 9 нчы сыйныф / Р.Ф. Бәхтиев һ.б. Казан: Мәгарифне үстерү институты, 2022. 112 б.

***Гыйләҗева Лилия Гыйльметдин кызы**,*
филология фәннәре кандидаты, Татарстан Республикасы
Мәгарифне үстерү институты доценты

***Һадиева Гөлнара Васил кызы**,*
Татарстан Республикасы Мәгарифне үстерү институты
өлкән укытучысы